

Čas bi bil, da bi se sodobna literarna zgodovina intenzivneje zanimala za ta vozlišča duhovnih tokov in duhovnih konfrontacij, da bi vsemu, kar je moglo kot sad tega nadnacionalnega sodelovanja nastati skupnega in združujočega, dala večjo veljavo in težo. V času pa, ko medsebojno kulturno sodelovanje obeh narodov kljub vsem deklarativnim izjavam še vedno ogroža duh narodne ne-strpnosti, imajo ti koncepti še svoj poseben zgodovinski kontekst ter kažejo na anahronizem ozko-nacionalističnih nazorov določenih krogov na Koroškem.

Praga, 12. 9. 1970.

Franc Žagar

Ljubljana

VAJE ZA BOGATENJE BESEDNEGA ZAKLADA

V nekaterih jezikovnih vadnicah so vaje za bogatenje besednega zaklada, vendar jih učitelji slovenščine kaj radi preskočimo. Pri pouku vtepamo učencem v glavo najnujnejše slovnično in pravopisno znanje, vaje za bogatenje besedišča pa se nam zdijo skoraj izguba časa. Te vaje pač še niso prešle v učno tradicijo, z njimi se ukvarjajo le posamezniki. Žal pa se s tem odrekamo zelo zanimivi in koristni obliki dela.

V pričujočem sestavku nameravam poročati o nekaterih vrstah vaj, ki sem jih preizkušal v svoji učni praksi. Vzpodbudo zanje so mi dali učbeniki dr. Silve Trdinove, dr. Jožeta Toporišiča, Marije Jalnove, članek Vlaste Pacheiner v JiS, 3. letnik, pa tudi Slovenski pravopis in Slovar slovenskega knjižnega jezika. Težko je točno predvideti, za katero učno stopnjo, za kateri razred je primerna posamezna vrsta vaj. Precej zavisi tudi od tega, koliko so se učenci že ukvarjali s takšnimi vajami. Vrste vaj sem razvrstil po njihovi zahtevnosti, seveda so tudi v okviru posamezne vrste možne lažje in težje vaje.

Najenostavnejša, že za majhne otroke primerna vaja je iskanje *antonimov*. Učitelj sestavi seznam besed, največkrat so to pridevniki ali glagoli, učenci pa iščejo besede z nasprotnim pomenom, kot sta si v nasprotju npr. kratek in dolg. Takšne je primer takega seznama:

majhen, mehek, moker, oster, plitev, prazen, svetel, tenek, vbokel.

Če opazimo pri učencih enoličnost, okornost v izražanju, je zelo koristna vaja iskanja *ustreznejšega, polnejšega izraza*. Za to vajo je treba pripraviti primerne stavke; najbolje jih je izbrati kar iz spisov učencev. Takó delamo to vajo:

Na dvorišču so otroci (se igrajo, skačejo).
Na vrtu so nageljni (rastejo, se razcvetajo).
Na sredi vasi je lipa (stoji, se košati).
V daljavi so gore (se dvigajo, se belijo).
V peči je ogenj (gori, plapolja).

Mlajši učenci pišejo zelo kratke sestavke. Treba jih je navaditi, da z *atributi* obogatijo stavke. Z atributi lahko dopolnjujejo svoje stavke, lahko pa tudi iščejo izpuščen atribut v stavku kakega pesnika ali pisatelja. Tako npr. ob Župančičevem verzu »In . . . rut so vesele tvoje oči« ponavadi zberejo vse mogoče vrste in barve rut:

volnenih, svilenih, židanih, debelih, tankih, prozornih, karirastih, križastih, rožastih, črnih, modrih, vijoličastih, rdečih, rožnatih, pisanih.

Kakšno zadovoljstvo je, ko uganemo avtorjevo besedo!

Zanimivo delo je tudi ugotavljanje *besednih družin*.

Učenci zberejo npr. vse besede, izvedene iz korena *pis-*: *pisati, pisanje, pisava, pisec; pisalec, pisalo, pisalen, pisan, pisanice, pisanka; pisatelj, pisateljevanje, pisateljevati; pisar, pisarna, pisarniški; pismo, pisemski; pismen, pismenost; dopisati, izpisati, napisati, odpisati, opisati, podpisati, popisati, prepisati, pripisati, razpisati, spisati, vpisati, zapisati.*

Nabrano gradivo je treba vsebinsko, abecedno urediti in podčrtati pripone in predpone. Te vaje povezujejo v učenčevi zavesti besede v večje celote in vzbuja zanimanje za besedotvorje in etimologijo.

Večje gibčnosti izražanja se učenci naučijo tudi pri zbiranju *sinonimov*. Popolni sinonimi so redki, pač pa je jezik zelo bogat z intenzivnimi sinonimi — besedami, ki izražajo različno stopnjo, obliko istega pojava. Posebno veliko takih besed je v zvezi s človekom, njegovim značajem, vsakdanjimi opravili, npr. glava, ženska, hinavski, hoditi, piti. Takole serijo sinonimov lahko zberejo učenci h glagolu *smejati se*:

hahljati se, hehetati se, hihetati se, hihitati se, hihotati se, hohotati se, muzati se, režati se, smehljati se, smejčkati se.

Ko začne zmanjkovati sinonimov, preidemo k ugotavljanju vsebinskih in stilističnih razlik med njimi. V gornjem primeru gre predvsem za razlike v glasnosti, sproščenosti smeha (hihitati se: krohotati se) in v načinu odpiranja ust (muzati se: režati se).

Obenem s sinonimi je umestno zbirati *komparacije*. Stavek »Smejati se je kot . . .« učenci takole dopolnjujejo:

kot bedak, kot cigan belemu kruhu, kot čarovnica, kot norec, kot opica; kot bi bisere stresal, kot bi koza po plehu srjala, kot bi motor kurblal.

Po opravljenem zbiranju se vsiljuje razmišljanje o vznesenosti ali vulgarnosti komparacije, o njenem knjižnem, pogovornem ali žargonskem poreklu, o njeni obrabljenosti ali originalnosti. Tudi opozorilo, kako je z vejico pred *kot, kakor*, najbrž ne bo odveč.

Besede, ki so vsebinsko med seboj povezane, imenujejo jezikovni teoretiki *sistem besed* ali pa tudi *jezikovno polje*. Nekateri sistemi so dokaj zaključeni, npr. barve, sorodstvo, vojaški čini, drugi pa so manj jasno omejeni in razčlenjeni. Ugotavljanje sistema besed lahko povezujemo z obravnavo berila ali s pripravo za spis. Takole zberejo učenci npr. besede za *dele njive*:
ogon, leha, greda, brazda, jamič, grob, osredek, ozare, razor.

Takole pa za *vrste njiv*:

ajdišče, deteljišče, hmeljišče, ječmenišče, koruzišče, krompirišče, lanišče, ovsišče, pšeničišče, strnišče, zelnik.

Tudi pri tej vaji se je treba pogovoriti o pomenskih razlikah med besedami. Dele njive se da lepo ponazoriti z risbo. Vrste njiv definiramo glede na pridelke. Pri tem določanju nastajajo tudi problemi. Kdaj gre za njivo s pridelkom (deteljišče), kdaj za njivo, na kateri ni več pridelka (ajdišče)? Po katerih pridelkih ostane strnišče? Mnogokrat taki problemi niso rešljivi, če ne preštudiramo ustreznih knjig ali poizvedujemo pri strokovnjakih. Za mnoge sisteme besed je sploh bolje, da o njih ne razpravljamo pri slovenščini, ampak to prepustimo posebnim učnim predmetom. (Npr. družbene ureditve, oblaki, ptiči.)

Vsaka količkanj rabljena beseda ima več *pomenov*. Kot pri sinonimih so tudi tu na prvem mestu besede, ki se nanašajo na človeka, npr. bok, čelo, glava. Ugotavljanje pomenov besede se deli na več faz: najprej je treba zbrati čimveč in čimbolj različnih zvez, v katerih beseda nastopa; nato je treba gradivo analizirati glede na vsebinske razlike in podobnosti, s tem doženemo pomene; končno je treba v okviru posameznih pomenov gradivo po slovnicih kriterijih in po abecedi urediti. Učitelj si lahko pred vajo ogleda članek o obravnavani besedi v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (od A do H) oziroma v Slovenskem pravopisu. Če jih usmerjamo, so učenci zadnjih razredov osemletke ali srednje šole sposobni izdelati približno takole shemo npr. besede *glava*:

1. del telesa:

iz vode so štrlele samo glave; debela, podolgovata glava; človeška, svinjska glava; to je važno kot glava na vratu / stalna zveza: mrtvaška glava = lobanja ali njena slika /;

2. glava kot središče razuma:

glava mu je ostala doma; delaj z glavo; je bistre, trde glave; glavo ima trdo kot beton / fraze: ušlo mi je iz glave = pozabil sem; težko mi gre v glavo = težko razumem;

3. človek glede na nadarjenost:

glava, ki je izumila elektromotor;

4. poglavar, vodja:

zbrale so se visoke glave; glava družine;

5. žival, navadno govedo:

v hlevu je pet glav;

6. zgornji, sprednji ali odebeljeni del:

zelnata glava; glava vijaka, žeblja;

7. naslovni del:

glava časopisa, načrta;

fraze:

spis je brez repa in glave = brez urejenosti; ne bo ti krona padla z glave = to ni sramotno zate; manjka ti kolešček v glavi = čudaški si; imaš slamo v glavi = neumen si; ne rini z glavo v zid = ne poizkušaj doseči nemogočega; oče je glava družine, mama pa vrat in suče glavo, kamor hoče = očetova odločitev je odvisna od matere; visoko dviga glavo prazen klas = neumnež je domišljjav;

termini:

cilindrska glava; magnetofonska glava; varnostna glava pri smučeh.

Besede nimajo samo poimenovalnega značaja, ampak imajo pogosto tudi določeno *stilno vrednost, krajevno ali časovno opredeljenost*. Nekateri jezikoslovci pravijo temu opazne besede. Slovar slovenskega knjižnega jezika nakazuje to lastnost besed s kvalifikatorji, npr.: pogovorno, preneseno, pisarniško, starinsko, nizko, evfemistično, neustaljeno itd. Da bi se učenci pojava zavedeli, je najbolje izpisati nekaj seznamov kvalificiranih besed iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika. Učenci iščejo tem besedam ustrezne nevtralne sinonime. Takóle poteka delo ob seznamu »pogovornih« besed:

aŕna — opica; blond — svetlolas, plavolas; coprnik — čarovnik; čorav — slep, neumen; dohtar — doktor, zdravnik; dopasti se — biti všeč, ugajati; fičko — fiat 600, 750; frajer — gizdalin; filterica — cigareta s filtrom; gips — mavec.

Takole pa ob seznamu »knjižnih« besed:

apokaliptičen — grozoten, strahoten; azuren — nebesno moder; čarodej — čarovnik; Damoklejev meč — stalna nevarnost; dražesten — ljubek, privlačen; de facto — dejansko; dehteti — dišati; dete — otrok; gostolas — z gostimi lasmi; gostoleti — žvrgoleti, peti. Po takih vajah razpravljamo z učenci o plasteh besed, o vzrokih razslojenosti besedišča in o uporabnosti opaznih besed.

Razlaganje manj znanih besed v tekstu je že v navadi. Možni sta dve vrsti razlag: besedo *aspidistra* razložimo lahko kot »vrsta rastline« ali pa kot »sobna rastlina z velikimi suličastimi listi«. Prvo lahko razberemo že iz konteksta, za drugo pa je običajno treba iskati dodatnih informacij. Težiti moramo k drugi vrsti razlage. Daje pa tekst še drugačne možnosti spoznavanja besed. Iz zgodovinskega romana izpišemo vse starinske besede, iz ljudske povesti pogovorne in narečne besede, iz pesmi besede v prenesenem pomenu in komparacije, iz poljudnoznanstvenega članka termine. Proučujemo lahko menjavanje sinonimov v kakem tekstu, razliko med besediščem avtorjeve besede in dialoga. Tudi sestava popolnega slovarja kake pesmi ali proznega odlomka je lahko izvrstna osnova za spoznavanje avtorjevega stila.

Razmisliti je treba tudi o načinu vodenja vaj za bogatenje besednega zaklada. Učenci so pri delu navadno zelo impulzivni: vpadajo v besede, ne poslušajo drug drugega — bojijo se, da ne bi pozabili, kaj so hoteli reči. Pomirjevalno in hkrati vzpodbudno vpliva nanje, če gradivo zapisujemo na tablo, na list papirja ali vsako besedo, besedno zvezo na poseben listek. Ker je učitelj zelo zaposlen z usmerjanjem dela, je najbolje izbrati za zapisnikarja koga izmed učencev.

Računati je treba, da učenci podvržejo tudi kako zafrkljivo, nesmiselno besedno zvezo; tedaj je edino pametno, da se z njimi vred nasmejemo. Nabrano gradivo je treba urejati in analizirati. Skrbeti moramo, da ostane dovolj časa za posplošitve in za razgovor o uporabnosti pridobljenega znanja. V zvezke ali posebne beležnice vpišejo učenci že urejeno gradivo in najpomembnejše ugotovitve. Vaje največkrat delamo s celim razredom; ko pa učenci že dobro obvladajo tehniko dela, jih lahko delajo tudi v skupinah, vsak zase ali pa kot domačo nalogo. Največkrat se za vaje uporabi ena učna ura, nekatere vaje se raztegnejo tudi na dve uri, lažje vaje pa se opravi tudi v desetih minutah, tako rekoč za razvedrilo po napornejšem delu.

Navedel sem nekaj vrst vaj za bogatenje besednega zaklada, iznajdljiv učitelj bo gotovo našel še mnoge druge. Mislim, da smo se ob pretresanju teh vaj prepričali o njihovi koristnosti za izražanje mladega človeka. Presenetljivo je, kako se izvrstno povezujejo z ostalimi oblikami dela pri slovenščini: s spisjem, z obravnavanjem tekstov, s slovničnim poukom; povezujejo se tudi z drugimi učnimi predmeti in z izkušnjami iz vsakdanjega življenja. Prepričan sem, da jih bo učitelj, ki bo poizkusil z njimi, sprejel za stalno obliko dela.

Slobodan Marković

Beograd

KAJ JE PRAVZAPRAV KNJIŽEVNOST ZA OTROKE

Ko razmišljam o vprašanju: »Kaj je pravzaprav književnost za otroke?«, se mi zdi eden od elementov za odgovor razmerje med delom in bralcem, ali bolje rečeno to, kako bralec delo sprejema; posebno otroški bralec; kaj pogojuje njegov sprejem. Pričeti moramo z znanimi dejstvi, da je bralčevo (dejal bi tudi poslušalčevo) doživljanje dela po eni strani pogojeno s psihofizično rastjo bralca, z njegovim razvojem, po drugi strani pa s strukturo umetniškega ustvarjanja, z njegovimi vsebinskoizraznimi posebnostmi.

Pri teh razmišljanjih moramo zlasti vedeti, da otrok, ta zelo heterogeni bralec oziroma poslušalec, star od dveh do štirinajst, petnajst ali celo več let, doživlja književno, pa tudi vsako drugo umetniško delo, psihološko — hedonistično, z užitkom in naslado. Pri tem se pojavlja neskaljena iluzija, da se pred njegovimi očmi — pred njim in okrog njega — odvija neko življenjsko dogajanje, v katerem tudi sam sodeluje. Otrok vidi kot v »filmu«, ki se pred njim odigrava, in v katerem je tudi sam igralec; ali pa si morda predstavlja, da vidi, čuti, dela ter neposredno doživlja. Ta popolnost in stvarnost predstave vlada pri otrokovem sprejemanju knjige nad bralcem in pri doživljanju ne dopušča, da bi se razvila zgodovinska, socialna ali kritična iluzija.

Zgodovinskost, družbenost in kritičnost se kot komponente doživljanja pojavijo le pri bralcih — poslušalcih z bogatejšimi življenjskimi izkušnjami, z razvitejšim